

Zuzana Vítková, *Stvoření člověka a rajský příběh v gnostických interpretacích.*

Posudek na disertační práci UK-ETF, Praha 2012

Kontext

Spisy z Nag Hammádí, jimiž se odborníci mohou zabývat teprve nedlouhou dobu (nalezeny v polovině 20. století), představují cennou zásobárnu textových dokumentů o gnostickém¹ náboženství – složitém duchovním zjevu, jenž se vzpírá jakémukoli zjednodušení. Českému čtenáři mohly být solidním způsobem představeny teprve v polovině 80. let, tedy ještě za vlády režimu, jenž se k náboženství a jakémukoli projevu svobodného ducha pohlížel nepřátelsky, takže zmíněná publikace nakladatelství Vyšehrad představovala ojedinělý počín.² Vyvolala ve své době velký zájem, a lze ji tak označit za legitimního předchůdce rozsáhlého edičního projektu *Rukopisy z Nag Hammádí* téhož nakladatelství. První tři svazky (2008, 2009, 2010) již vyšly péčí *Koptologického kruhu*, sdružujícího odborníky různých profesí v rámci širší platformy *Centra biblických studií* v Praze. Autorka disertace spolupracuje s tímto kolektivem již řadu let, což se příznivě podepsalo i na kvalitě předložené práce.

Téma

Základní otázky, jež si položí každý, kdo se s fenoménem gnóze seznámí, se týkají jejich duchovních předchůdců a souputníků, okolností jejího vzniku a jednotlivých etap jejího vývoje. Mnohé již bylo známo z referátů církevních otců, jež byly ovšem pochopitelně podbarveny svým polemickým záměrem. Mnohé vyšlo najevo díky spisům z Nag Hammádí. Přesto zůstává mnoho otázek zejména ohledně vztahu gnóze ke dvěma velkými náboženskými systémům – židovství a křesťanství –, s nimiž je gnóze v řadě ohledů propojena. Komplexnost těchto otázek přesahuje rámec disertace a autorka se jimi proto oprávněně zabývá pouze okrajově, zejména v úvodu (str. 8-9). Problém, zda máme hledat původ gnóze pouze v židovství, nebo také v křesťanství, zde nadhazuje opravdu jen velmi letmo; zdá se, že se kloní k druhé variantě,³ bohužel však právě poslední, zásadní věta tohoto oddílu zůstala zkomolená.⁴

Autorka zkoumá dva biblické motivy (stvoření člověka; rajský příběh) a jejich interpretace ve vybraných gnostických spisech (ke kritériím výběru viz níže). Zatímco oba starozákonní příběhy byly zkoumány z různých úhlů nesčetněkrát, jejich gnostické interpretace představují v českém prostředí téma ojedinělé a až na výjimky⁵ nedotčené. Volba tohoto specifického tématu je proto rozumná a odůvodněná. Oba biblické motivy patří k podstatným prvkům židovské i křesťanské identity, takže zkoumání jejich gnostických výkladů může nakonec vrhnout světlo i na ony velké otázky po vztahu všech tří náboženství.

Metoda

Stejně střízlivě jako při zúžené volbě tématu postupovala autorka i při popisu své metody (str. 16). Chce vycházet ze samotných textů, které sama překládá – k čemuž je díky své účasti na

---

¹ Volím nomenklaturu „gnóze, gnostik“, jež je bližší přirozené české výslovnosti a byla též zvolena pro projekt *Rukopisy z Nag Hammádí*, oproti tvarům „gnóse, gnóstik“, jež považuji za hyperkorektní. V disertaci se *promiscue* vyskytují všechny čtyři podoby.

² P. Pokorný, *Píseň o perle*, 1986. Viz autorovy dodatky v druhém vydání, 1998.

³ Nepřímo o tom svědčí autorčina úvaha o možné vsuvce křesťanského redaktora v jednom spisu (str. 36).

⁴ Str. 9 nahoře: „Domnívám se, že proto není vyloučeno, že prvotními gnostiky mohli být jak křesťané (ať už z pocházeli řad pohanů, nebo Židů).“

⁵ P. Pokorný, *Počátky gnose. Vznik gnostického mýtu o božstvu Člověk*, Praha 1968.

zmíněném koptologickém projektu opravdu dobře vyzbrojena – a podrobně komentuje. Je si vědoma toho, že leckdy její text působí jako pouhé převyprávění textu, to však v případě tak textů tak komplikovaných (a leckdy nekvalitně dochovaných) není na závadu, naopak, jistá rezervovanost a opatrnost je zde na místě. Zůstat v tomto smyslu při zemi jako „gnostický plazící se Adam“ není jen vtipný bonmot, ale rozumné rozhodnutí.

Detailní péče věnovaná samotným textům představuje největší klad předložené práce. Jisté rozpaky naproti tomu budí její struktura. Zdá se, že autorka neměla jasno, bude-li v celé práci postupovat podle jednotlivých spisů (celá I. kapitola je věnována *Tajné knize Janově*), nebo podle témat (srv. nadpis II. kapitoly: „Nepatřičný výrok boha stvořitele, pokání Sofie a předpověď stvoření pozemského člověka“). Podobné rozpaky budí například struktura závěrečného oddílu kapitoly IV., který je věnován „srovnání“: v oddílech 4.5.1 až 4.5.7⁶ autorka postupuje sice logicky podle motivů, jak jsou zpracovány v jednotlivých spisech („Boží plán“, „Poznání“, „Rajské stromy“ atd.), vždy pouze ve spisech blízkých setovské gnózi. Jak se stejná témata projeví ve spisech blízkých valentinovské gnózi, se dovíme teprve v oddílu 4.5.8. „Srovnání“, o které tu především mělo jít, tak není na první pohled patrné.

Na právě uvedeném příkladu je patrná další nedůslednost v rozvržení celé práce. Proč jsou některé motivy pozorovány na jednom vzorku spisů, a jiné zase na jiném, třeba širším vzorku? Např. „První člověk a první Adam“ – pouze v jednom spisu (*TKJ*), zatímco „pokání Sofie“ – ve třech spisech (*PodArch*, *PuvSv*, *TKJ*), a některé motivy rajského příběhu dokonce i ve spisech vzdálenějších (blízkých valentinismu)? Snad proto, že některé motivy se prostě ve všech spisech nenalézají? Pokud ano, mělo být toto vysvětlení součástí úvodní kapitoly o metodě.

Tím přecházím k převážně kritickým poznámkám, seskupeným v podstatě podle kapitol disertace.

Úvod

V „Úvodu“ (str. 7–16⁷) se nachází řada užitečných informací o předmětu a metodě práce, bohužel ne zrovna v přehledné podobě.

Jak jsem již zmínil, v disertaci nebylo možno očekávat obšírný rozbor obou starozákonních motivů. Přesto si zasluhovaly zvláštní pozornost. Autorka to správně cítila, když zařadila do Přílohy č. I hebrejský a řecký septuagintní text, vždy s vlastním překladem. Kromě toho se pokusila představit oba motivy hned na úvodních řádcích disertace (str. 7) – bohužel opět na nevhodném místě disertace: tam, kde čtenář očekává především základní informaci o předmětu a postupu práce, autorka vstupuje *in medias res* do poměrně detailního výkladu o dvou verzích biblického příběhu stvoření Adama. Ani výklady Filóna Alexandrijského – jakkoli jsou zajímavé – neměly na tomto místě v disertaci co dělat. Starozákonním pasážím měla být věnována zvláštní kapitolka.

Odstavec slibující „pár slov o gnostické interpretaci bible“ (str. 8) pokračuje docela jinak, tj. otázkou, zda gnóze koření v židovství, nebo v křesťanství.

Zajímavý je postřeh o hermeneutické „spirále“ (str. 9–10), čekali bychom ho ovšem až v závěru, až bude možné ho podložit konkrétními pozorováními. Zde bylo možné ho podložit jen postřehem ze sekundární literatury (viz poznámka 19 o Luttikhuizenovi).⁸ –

Problematika „setovských spisů“ by si zasloužila v rámci Úvodu zvlášť nadepsanou kapitolku. Jistě je na místě, že autorka reprodukovala kritéria, jež pro setovské spisy formulovali H.-M. Schenke nebo J. D. Turner (str. 10, pozn. 24), jistě je na místě také varování, že vzhledem k rozmanitosti gnostických textů se jedná jen o definici pomocnou, nejasné však zůstává, v jakém rozsahu chce autorka této definice užívat – zda ve formulaci Schenkově, nebo Turnerově, nebo ve své vlastní: „Kategorie setovské gnóze je svým způsobem užitečná a spisy do ní řazené k sobě určitým způsobem

⁶ Oddíl 4.5.5 vypadl ze sazby, nebo jde jen o chybu v číslování (str. 91).

⁷ Na str. 17 je nelogický vakát.

⁸ Poznámka 19 je navíc rozšířena o polemiku „nicméně domnívám se...“, což do úvodu rovněž nepatří.

patří, pojmem-li jejich vymezení méně staticky a rigorózně.“ (str. 11). Autorka zde čtenáře přímo provokuje k protiotázkám: „pojmem-li jejich vymezení *méně staticky* – než kdo? – a v čem? – a jak tedy?“.

Výběr textů

V oddílu o metodě postrádám vysvětlení, proč právě jisté gnostické texty byly vybrány, a jiné ponechány stranou. Po širších informacích o gnózi a jejím původu (str. 8) autorka přechází k správnému varování, že jsou gnostické texty velmi rozmanité a neexistuje cosi jako jejich „kánon“ (str. 10). Zdá se, že to byl jediný důvod, proč se autorka nejprve omezila na texty blízké setovské gnózi, prostě proto, že jsou si navzájem blízké... (str. 10) – proč potom ale zase v některých částech své práce (kap. IV) okruh textů rozšířila?

V úvodní kapitole jsou vybrané texty popsány (str. 12–14) v pořadí: *Podstata archontů, Tajná kniha Janova, Melchisedek*,⁹ *O původu světa, Svědectví pravdy, Filipovo evangelium, Evangelium pravdy, Trojdílný traktát*. Toto pořadí však, jak se zdá, neodpovídá ani chronologii vzniku těchto spisů, ani faktickému pořadí, v jakém jsou v disertaci probírány. Autorka při psaní disertace správně dala na první místo líčení podle *Tajné knihy Janovy*, protože zde je gnostický příběh podán kompletně, nicméně sdělil nám tuto - metodicky důležitou informaci - až na str. 18.

K charakteristice spisů patří i informace o jejich myšlenkovém podhoubí – tedy o spisech a tradicích, jež (možná) stály u jejich vzniku. Bohužel tyto údaje nalezneme až v závěru disertace (str. 101), a to ve velmi stručném výčtu a pod nevhodným názvem „Prameny“.

Historie bádání

Tyto informace (nyní na str. 14–15) bych očekával dříve v úvodu práce. Možná by sem patřila i základní informace o velkých edičních a překladatelských projektech kolem spisů z Nag Hammádí, ta však není nezbytná – za předpokladu, že budou přehledně uspořádány v Bibliografii (viz však níže).

Seznam zkratk (str. 102)

– není úplný, řada dalších zkratk se nachází na str. 103–105. V seznamu zkratk chybí „značky“, zejména vysvětlení funkce různých typů závorek, nebo funkce trojtečky (výpustky). (Autorec je smysl těchto značek v překládaném textu pochopitelně důvěrně znám, avšak dopouští se častého omylu všech, kdo předpokládají stejně důvěrnou znalost svého tématu i u svých čtenářů.)

Přehledná tabulka rukopisů z Nag Hammádí

(str. 103–105) představuje další nepopiratelný klad práce – přínos ke kodifikaci české nomenklatury těchto spisů. Škoda, že přímo v tabulce není uveden rozpis, které spisy jsou již přeloženy v zatím vyšších třech svazcích *RNH*.

Bibliografie

je bohužel uspořádána nepřehledně. Velice by pomohly maličkosti v sazbě (odsazení položek). Edice, komentáře a překlady hlavních pramenů nejsou seřazeny ani chronologicky, ani podle žádného jiného systému. Pro edice a překlady dalších gnostických spisů zvolila autorka nepřehledný systém abecedního řazení podle jmen editorů. Žádný systém nelze najít ani v oddílu Biblické, apokryfní a židovské texty, ani v oddílu Ostatní prameny. Pouze oddíly Řecké a latinské prameny a Sekundární literatura jsou z hlediska řazení údajů zpracovány uspokojivě.¹⁰

⁹ Další pravopisná nedůslednost: na jediné straně (13) se nalézají hned tři (!) varianty: „Melchisedek“ (takto zavedeno i v *RNH*), „Melchisedek“, „Malkisedek“.

¹⁰ Namátkou vybrané drobnosti:

„Bullard 1970 ... Coptic Text ...“ – nepatří spíše mezi edice?

Příloha I.

Autorka správně poznamenává, že gnostičtí autoři často etymologizovali hebrejský text, takže k pochopení jejich záměru je třeba do něj nahlížet. Možná však, že k tomuto účelu by stačilo, uvést hebrejské ekvivalenty na příslušných místech (podobně jako jsou v textu disertace na mnoha místech vzorně uvedeny ekvivalenty koptské), a nebylo tedy nutné přetiskovat celou biblickou pasáž hebrejsky.

Hebrejský text je vysázen nelogicky. Nejedná se ani o běžný odstavec, v němž jsou řádky plně využity, ani o úmyslné odsazení obsahově samostatných pasáží do samostatných řádků (což bych doporučoval – všechny čtyři texty by pak byly mnohem přehlednější). Mechanickým odsazením hebrejského textu bez následné kontroly došlo navíc k tomu, že na řadě míst chybí vokalizace hebrejských slov (v podstatě téměř vždy na začátku „ručně“ odsazeného řádku hebrejského textu – str. 118 ve slově BDGT atd.).

Nevidím žádný důvod, proč byla Příloha I. vysázena zvětšeným písmem.

Příloha II.

Jedná se nesporně o zajímavé téma, ale souvislost s tématem disertace je pouze volná.

Drobná poznámka ke str. 143 (a pozn. 934): „Na rozdíl od biblického vyprávění Adam nenazývá zvířata náhodně (*Gn 2,19 LXX*: „A jakkoli Adam nazval kterou živou duši, to je její jméno“), ale pohlíží na ně a podle toho odhaluje jejich pravá jména.“ Domnívám se, že v septuagintním textu *Gn 2,19* uvedené spojovací výrazy *pan ho ean* vyjadřují větu *vztažnou* („každé zvíře, které Adam zavolal“) a současně děj *opakovaný* („každé zvíře, kdykoli ho Adam zavolal“, tj. „tak jak Adam volal jedno zvíře po druhém...“ – nikoli však *náhodnost!*

Závěr

Většina uvedených kritických poznámek se nachází na pomezí věcných, stylistických či formálních výhrad a má smysl zejména pro případ, že by práce měla být publikována. Nemění nic na skutečnosti, že se tu autorka zdatně vypořádala s velmi obtížným tématem. Práci doporučuji k dalšímu řízení.

V Praze, dne 17.8.2012

Mgr. Jan A. Dus, Th.D.

